



СТАНОВИЩЕ

по конкурс за заемане на академичната длъжност

доцент

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2 История и археология, за нуждите на секция „Кирило-Методиевски извори и традиции“, обявен в ДВ бр. 11 от 06.02. 2024

Автор на становището (член на НЖ):

проф. дин Димо Д. Чешмеджиев,

Пловдивски университет “Паисий Хилендарски“/Кирило–Методиевски научен център – БАН

За участие в настоящия конкурс, единственият кандидат, гл. ас. д-р Евгени Димитров Зашев представя 12 заглавия. Наред с основната монография за конкурса, той представя още две книги, посветени на изследване на Патеричната традиция - една, която представлява превод от гръцки на 50 патерични разказа (38 от които присъстват и в Сводния патерик), с въстъпителна студия и справочен апарат, включително подробна библиография; и още една с преводи от гръцки, от знаменития проповедник Павел Монемвасийски (X в.), но и с изследване на някои от текстовете, с оглед и на старобългарският им превод пак в Сводния патерик.

За конкурса са представени и няколко студии. Шест от тях разработват въпроси от монографията представена за конкурса: за прочутото „Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия“ от знаменития Бератски митрополит Антим Алексуди; конкретно за Бератския реликварий; за конструирането на групата на св. Седмочислениците в „Най-ранният словесен образ на св. Седмочисленици – механизми на изобретяване“; за местата на паметта на св. Горазд и св. Ангеларий в Берат, Албания; развиващата и допълващата я студия за най-ранната топографията на култа на св. Седмочисленици пак в дн. Южна Албания; за авторството на т. нар. Бератска (Венецианска) служба на св. Седмочисленици. Една студия е посветена на поемата *La Vulgheria convertita*, на италианския поет Пиетро Брачолини (XVII в.). Следващата представена публикация е фототипно издание на т. нар. Лаврентиев сборник (рък. F.I.376 от РНБ в Санкт Петербург, наречен и Иван-Александров сборник) от 1348 г., съпроводено с въвеждаща студия на английски език. То, за разлика от изданието на К. Куев от 1981 г. е пълно, и в него са изправени някои грешки от по-ранното, както и от описа на българските ръкописи от Руската национална библиотека в Петербург от 2009 г., а също и на описанието на Х. Бирнбаум. Последната публикация, представена от Е. Зашев, със съавтор словашката славистка Я. Хутянова е посветена на историята на словашката българистика, специално в университета „Коменски“ в Братислава, където авторът е бил лектор в продължение на няколко години.

Тук ще разгледам по-подробно основното монографично изследване на Е. Зашев, което обобщава някои от посочените по-горе публикации. То е посветена на Бератската памет за св. Седмочисленици, издадено е в София през 2024, от Кирило-Методиевския научен център при БАН. ISBN 978- 954-9787-62-7, 264 с., и е представено като хабилизационен труд.

Монографията съдържа предговор (с. 7–13), 6 глави (с. 19–189), приложение (с. 189–245) и библиография (с. 245–264). В нея авторът си поставя за цел да разгледа развитието на култ на св. Седмочисленици в дн. Южна Албания, главно в района на днешния град Берат (бълг. Белград, турски Арнаут Белиград, гр. Βελογυράδων). Както самият той отбелязва, неговата цел не е да установи доколко този култ е древен и има генезиса си още от „времето на Кирил и Методий и техните преки ученици“, не да разгледа най-ранните негови следи с оглед на тяхната автентичност, а да проследи зараждането на един късен по думите му култ, и неговата роля в споменатите южноалбански днес земи. Или, да обърне изследователската перспектива. Това разбира се е възможно единствено ако се стъпи на изследванията на учените от XIX, XX и XXI в., които до голяма степен са изяснили въпросите около достоверността на запазените свидетелства в чисто позитивистичен план, установили са тяхната хронология и са показали, че те са късни и нямат връзка с кирило-методиевската епоха, и изобщо с времето преди османското завладяване. Това разбира се означава, че д-р Зашев се е справил успешно с една значителна научна литература, с дълга традиция. В тази традиция преобладават мненията, че култът на св. Седмочисленици е средновековен, от епохата ако не на Кирил и Методий, то поне от техните ученици. Е. Зашев обаче се ориентира добре в многобройните изследвания на няколко езика и застава категорично на правилната позиция, че става дума за късен култ. И се заема да го проучи.

В първа глава авторът започва своето изследване с т. нар. Бератски реликварий и съхраняваните в него мощи. За него те са в основата и генератор на нововъзникналия в района култ. Той правилно не разглежда въпроса за тяхната автентичност, доколкото те са неоспоримо фалшиви, което вече е показвано в литературата. Без тук да се занимавам повече с този въпрос, само да добавя, че мощи на св. Горазд има и в някой църкви в Южна Полша, подплатени със съответните легенди за бягството му в този район и пр.

Авторът прави реконструкция на историята на мощите в района, и на самия реликварий, която се отличава с прецизност и пунктуалност. Появата на памет за св. Седмочисленици според него е в резултат на пресичането на две традиции – устна и писмена, „...като първата битова под формата на локално предание, а втората възхожда към богослужебните творби на Теофилакт Охридски, Димитър Хоматиан и Константин Кавасила, посветени на св. Климент и св. Наум“. Въпросът е как възхожда тя към произведенията на тези автори, които първо са отдалечени във времето, и после са рожба на друга традиция, свързана с Охридската архиепископия.

Изводът му, че причина за написването на т. нар. Бератска служба е наличието на мощи на св. Горазд и св. Ангеларий, е логичен и може да се подкрепи без съмнение. На това е посветена втората глава на монографията. Най-напред съвсем оправдано той обръща внимание на нейното

авторство, доколкото тя е анонимна. Скропозно е събрал всички достъпни данни за нея. Много е важен изводът му, подкрепен с неоспорими доказателства, че службата не е възникнала през IX в., както смятат все още някои автори. Още по-малко нейният автор може да е ... княз Борис-Михаил, каквато комична хипотеза също съществува. Хипотезата, която обосновава д-р Зашев изглежда убедително - създател на Бератската служба е епископът на Гора и Мокра Михаил Иписхиот (ок. 1690–1780), а самата служба е съставена малко преди отпечатването ѝ във Венеция (ок. 1720 г.).

Основно значение за подкрепа на тази хипотеза има просопографската част, посветена на Михаил Иписхиот. На базата на преглед и на други произведения на въпросния автор, Зашев достига до извода, че Бератската служба е компилация от по-ранни произведения, с добавен един оригинален канон за св. Горазд и св. Ангеларий. Той предполага, че в написването на службата участват и спонсорите на отпечатването и от сем. Папас. Особено важно е, че се обръща внимание на датата за почит в тази служба – 26 ноември, различна от тази в Мосхополската служба – 17 юли. Датата може да подсказва откъде идват влиянията при нейното възникване, както и паралелното използване на двете дати (в случая век и половина) дава важна информация за развитието на съответния култ и различните традиции в него.

В трета глава авторът е анализирал службата, с цел да установи какво в съдържанието и предизвиква развитие на култ именно към „седмосьставна група“, „означена с езиковия знак *Επτάριθμοι*“. Разбира се, самото съществуване на службата е такъв фактор, както и самият автор обръща внимание.

Тук непременно трябва да отбележа разглеждането на историко-географските термини в службата – България и българи, Мизия и мизи, Далмация, далмати. Те подлежат и на допълнителни изследвания, особено в светлината на известните архаизация на етническите термини във византийската книжнина.

В четвърта глава Зашев изтъква отново, че през XVIII-XIX в., „а може би и по-рано“, в Берат е разпространена памет за св. Горазд и св. Ангеларий. Той повтаря извода си, че паметта за двамата светци е постбиографична и „...има смесен произход – народен и книжовен“, като в основата и са мощите на светците, независимо от тяхната автентичност. Съществуващите или по-скоро стигнали до нас артефакти (мощехранителници и икони) и текстове са обединени, според автора от устни разкази. Този наратив е бил част от два макроразказа, един за св. Горазд и друг за св. Ангеларий. Първият от тях е по-близък до народната традиция, казва Зашев, и вписва в групата на св. Седмочисленици имената Кенос и Теодоро, а вторият е на базата на използвани от автора на Бератската служба книжовни източници. Следи от втория макроразказ се съдържа в Краткото историческо описание на светата Велеградска митрополия на Антим Алексуди. Той, очевидно на базата на обръкване на близки по звучене топоними е решил, че Климент, Наум и Ангеларий пристигат в южния Белград, а не в северния. Очевидно негова е идеята и че Борис ги чака в Охрид.

В пета глава е посветена на цялата група Седмочисленици. Проследява се формирането на групата светци, на различни етапи – споменаване на отделни имена, изброяване на светците и обособяване като група. Разгледани са в тази посока три писмени паметника, осем стенописа, четири икони, един дърворезбен медальон, трри реликвария и една дарохранителница. На базата на това се определят и „местата на паметта“ на този общ култ в района. Авторът не се е поддал на изкушението да определи традицията за св. Седмочисленици за „българска народностна инициатива“, доколкото традицията е гръкоезична и развивана най-вече сред влашкото население на тази област, но и сред българи, гърци, албанци в този полиетнически район.

В шеста глава е разгледана подробно, с оглед на темата, знаменитата книга на бератския епископ Антим Алексуди „Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия и на областта под нейна духовна юрисдикция“. Авторът започва с кратка биография на този почти непознат на българската публика бележит църковен деец и писател. Анализират се сведенията относно св. Седмочисленици и се търсят изворите за тях. Акцентира се върху факта, че Антим Алексуди, очевидно в битността си на бератски митрополит, поставя в центъра на почитанието на светците епархийското седалище на своята епархия.

В добавеното Приложение в края на книгата, е публикувано ново издание на текста на Бератската служба. Поместени са и още три творби на предполагаемият и автор, Михаил Иписиот. Накрая е поместена изчерпателна библиография, която съдържа 153 заглавия.

Накрая бих искал да изкажа някои съображения относно монографията, които почиват на моите собствени изследвания на култа към св. Горазд, св. Ангеларий и изобщо св. Седмочисленици в района, макар, че те са насочени към установяване автентичността на мощите на светците в Берат и наличието на по-ранен, собствено средновековен култ към тях.

На първо място, не съм съгласен с извода на Е. Зашев относно т. нар. Хилендарско сказание от XVI в., където според мен за първи път се споменават св. Седмочисленици като група. Е. Зашев отхвърля тази идея, защото:

„Трудно е обаче да приемем, че изразът З҃. ЧИСЛWМЬ съответства на термина „Седмочисленици“ (Επτάρημοι), много по-адекватен превод в случая е „седем на брой“.

Не виждам защо преводът да е неадекватен, струва ми се напълно точен, преводът на Е. Зашев е спекулативен, доколкото паметникът е доста по-ранен от неговата идея за създаване на групата светци. Както и от първото, според него споменаване на този термин – от житието на св. Йоан Владимир от 1690 г.

Същото се отнася и до най-ранното изображение на св. Седмочисленици, от църквата „Св. Богородица“ на Слимничкия (Сливнишкия) манастир до Преспа, от 1612 г. Дали светците тук са представени в композиция или не, не е важно, важно е, че те са представени заедно, което очевидно не е случайно и говори за вече формирана група.

Това разбира се променя представата за нейното формиране, но не пречи на извода на Е. Зашев за ролята на Бератската служба в развитието на този култ. Той е безспорен, но може би

„седмочислената“ представа да е заета от някъде другаде? От Света гора? Иначе няма как да се обясни нейната поява на базата на двама от учениците. Все от някъде книжовниците от Южна Албания трябва да са научили и за останалите участници в тази група! Зашев е посочил от къде (Теофилакт Охридски, Димитри Хоматиан, Константин Кавасила), но очевидно тези произведения не са дошли директно от Охрид, а най-вероятно от Атон. Кое то затваря логическия кръг!

Могат да се изкажат и още съображения относно монографията, но трябва да кажа, че повечето от тях са по дискусабилни въпроси. Тук ще се задоволя да направя още няколко по-дребни бележки.

Авторът коректно изброява държавите, които са владели Белград, вкл. българската, но аз бих добавил още информация за този период, който е доста дълъг – от 30-40-те години на IX в. до след падането на България под византийска власт (1018 г.). В района се запазват няколко огнища на съпротива срещу византийската власт през 1018 г. Тук се укрепяват наследниците на последния български цар от т. нар. Първо царство – Прусиан, Арон и Алусиан и оказват дълга съпротива на Василий II. В близката крепост Пронища дълго време се съпротивлява и войводата Ивац.

По-важно в случая обаче е, че този район се свързва пряко с дейността на някои от учениците на Кирил и Методий. Като напр. Климент Охридски, който е бил епископ някъде тук, макар, че все още няма задоволителна локализация на епархийския му център. Както стана ясно вече, не можем да говорим за пряка връзка на традицията от IX в. с тази от XVII-XIX в., но това вероятно е изиграло роля за възникването на по-късния култ към св. Седмочисленици точно в тези райони. Между другото в не много далечната Битоля, в църквата „Св. Димитър“, известна сега като „гръцката църква“, има мощи на още един Седмочисленик – св. Сава, за които няма сведения от къде са били донесени.

Може да се направи и бележка относно името на града, а именно Белград, в различни варианти. Съвременното име на града, Берат най-вероятно не произлиза пряко от българската форма на името, а по-скоро от името на една свещена нощ в исляма, нощта берат, в която мюсюлманите получават опрощение на греховете си!

В заключение, монографията на гл. ас. д-р Евгени Зашев дава решение на някои много важни проблеми относно късния култ на св. Седмочисленици в дн. Южна Албания. Тя представлява голяма крачка в процеса на изучаване на късния култ към св. Седмочисленици в дн. Южна Албания. В нея се поставят за разглеждане много въпроси, относно този култ, които подлежат на по-нататъшна дискусия. Непременно трябва да се изтъкне нейната интердисциплинарност, в нея авторът се е показал като отличен филолог. Той борави отлично с гръцките текстове, като е приложил и хубави преводи. Показал е и като отличен историк, който поставя изследваните проблеми в исторически контекст. Успешно се е предпазил от някои псевдопатриотични увлечения, които биха могли да бъдат допуснати на базата на изследваните

текстове. Най-сетне той е показал и добри богословски познания, като се е справил успешно и с изобразителния материал. Бих подчертал в тази посока изследването на Бератския реликварий, което изяснява въпросите около неговата поява и роля.

На базата на всичко това, без съмнение ще подкрепя заемането на академичната длъжност доцент от гл. ас. д-р Евгени Димитров Зашев, като призовавам това да стори и почитаемото научно жури.

21 май 2024 г.

проф. дин Димо Чешмеджиев

Св. Константин и Елена

Пловдив